

Strukturno promišljanje nasilja: razgovor s dr. sc. Majom Solar

Genocid nad Palestincima, a posebno Palestinkama (70 % ubijenih čine žene i djeca¹), uz financijsku i političku podršku većine zapadnih država među kojima su SAD, UK, Njemačka, Francuska i Hrvatska, traje već preko godinu dana. U pokušaju razumijevanja različitih borbi koje su upletene u taj sukob i diskurs koji o njemu vlada, razgovarali smo s filozofkinjom i marksističkom feministkinjom dr. sc. Majom Solar. Kroz okvir marksističke teorije i dekolonijalnog feminizma promislili smo uvezanost kapitalizma, imperijalizma i roda, odnosno procesa orodnjavanja. Maja nam je ocrtala i svoju imaginaciju „kvir-marksističke feminističke antiimperijalne ljevice” na Balkanu koja bi se, kaže, trebala između ostaloga razvijati kao kolektivno znanje i politički radikalno djelovanje.

Maja Solar (r. 1980.) je filozofkinja, društveno-politička teoretičarka, pjesnikinja, članica kolektiva Gerusija i uredništva portala Slobodni Filozofski i časopisa Stvar te suradnica Foruma Roma Srbije.

Što je orodnjeno nasilje?

Nasilje na temelju roda. Iako je uvrežnije da se kaže rodno nasilje ili čak nasilje nad ženama, čini mi se da je pojam orodnjeno (engl. gendered) bolji jer više upućuje na dinamiku, na proces, na mogućnosti pomućivanja granica, na to da se ono ne događa samo ženama. Kako rod nije datost, nije gotova društvena i(li) biološka činjenica, zapravo nije uopšte činjenica, pridev orodnjeno ukazuje na to da se odvijaju nekakvi procesi orodnjavanja. Rod je dakle savitljiv, porozan, društveno se proizvodi i reprodukuje, društveno-promenjliva je konstelacija i nije samo stvar jezika, nego čitavog niza praksi, normiranja, kontrole, institucionaliziranja, ukalupljivanja, usklađivanja s kapitalističkom akumulacijom, ali i pružanja otpora i

samoodređenja.

Hijerarhijski oblici orodnjenih opresija također proizilaze iz binarizma. To što se rod oblikuje kao heteronormativna i cismnormativna konstrukcija ima veze s tim da su ne samo žene, nego i trans muškarci, trans žene, interseks osobe, nebinarne osobe i sve rodno-nekomformirane osobe opresirane na temelju roda; disproportionalno više su nezaposleni, potplaćeni, seksualno uznemiravani na radnim mjestima, u porodicama i domaćinstvima, pa se različiti oblici rodno-klasnog potčinjavanja i prinuda ne odnose samo na žene. Mnoštvo je rodova opresirano kroz kapitalističke procese orodnjavanja, stoga se i orodnjeno nasilje promišlja kao dinamički i denaturalizirani koncept.

Orodnjeno nasilje se također ne doga-

¹<https://palestine.unwomen.org/en/what-we-do/peace-security-humanitarian-response/facts-and-figures/conflict-in-palestine>

da izolovano, samo kao nasilje na temelju roda. Reduktivno je, ali i politički promašeno, izolovati rod kao nekakvu zasebnu kategoriju kojom se onda misli nasilje na temelju roda i osmišljavaju strategije samo protiv takvog nasilja. Primera radi, ako se govori o suzbijanju nasilja nad ženama, tako apstraktno na temelju roda, gubi se iz vida da žene koje su iz više klase ili imaju neku moć u sferi kulture (npr. popularne glumice) imaju mnogo više mogućnosti da izađu iz obruča nasilja, dok žene iz nižih klasa to nemaju i, štaviše, na tržištu rada i u pravnoj sferi doživljavaju često još gore nasilje, jer su radničke žene, siromašne žene, rasijalizirane žene. Nasilje se ne događa samo na temelju roda. Orodnjeno nasilje je dakle dio složenije strukture.

Ono je suštinski uvezano s ostalim načinima opresiranja unutar društvenog totaliteta, a neki oblici nasilja su: transfemicid i femicid, sve nijanse nasilja unutar porodice i domaćinstva, uskraćivanje odlučivanja o tijelu i napadi na reproduktivnu autonomiju, sve nijanse seksualnog uznemiravanja, nasilje nad seksualnim radnicama, nasilje nad transrodnim, rodno varijantnim i LGBTIQ+ osobama, nasilja i potčinjavanja u ime imperijalističkih i kolonijalnih podela svijeta, biopolitičko nasilje, rasističko i rasijalizirano nasilje, državno, vojno i policijsko nasilje, ekološko nasilje i, prije svega, nasilje eksploatacije.

Sve to je uvezano i stoga valja promišljati strukturne uslove mogućnosti nasilja. Kako svi živimo u kapitalizmu, bez obzira na istorijsko-geografske specifičnosti, te kako nas primarno povezuju kapitalistički odnosi, orodnjeno nasilje je samo jedna dimenzija opresija koje su direktno ili indirektno uvezane u patrijarhalne rad-kapital odnose, odnosno dio su

kapitalističkih načina opresiranja, potčinjavanja, discipliniranja i eksploatairanja.

U kakvoj je vezi imperijalističko nasilje s orodnjenim nasiljem?

Zna se da binarni cisheteronormativni i biologizirani okvir orodnjavanja, barem ne na ovakav način kakvim ga danas pretpostavljamo, nije postojao prije 18. vijeka. Pol kao biološka kategorija, koja se utemeljila kroz ideje radikalnog dimorfizma, nastajala je isprepletено i sa utemeljenjem kategorija rase i kroz imperativ heteronormativnosti. Odnosno, biološki pol se pekao u pećima naučnog rasizma, seksizma i homofobije, a potom se kroz dinamike koloniziranja kao takav nametnuo velikom dijelu ne-zapadnog svijeta. Procesi orodnjavanja su se složenim sistemom prinuda, normiranja, nasilja, misionarstva, porobljavanja, grabeža zemlje, izrabljivanja, normaliziranja i discipliniranja nametali autohtonim narodima koji često nisu imali jasno razgraničene binarne kategorije „muškarci” i „žene”, kao ni monogamni model nuklearne obitelji, kao ni građanski brak... Procesi orodnjavanja na zapadnjačko cisheteronormativni način doprinose održavanju i reprodukciji kapitalističkog sistema. Prinuda cis-heteronormativnog orodnjavanja, odvajanje sfera produktivnog i reproduktivnog rada te naturaliziranje određenog modela porodice, pogodovala je kapitalističkoj akumulaciji i u kolonijama, odnosno eksploataciji i potčinjavanju autohtonog stanovništva i iscertavanju rodniha dimenzija podele rada, stoga je upisana u imperijalizam.

Imperijalni ratovi često su praćeni masovnim silovanjima i najbrutalnijim orodnjenim i drugim oblicima nasilja, kojima se pokoravaju narodi. Istrebljivanje veli-

kog broja ljudi koji se maltene i ne smatraju ljudima, odvijalo se i dalje se odvija i kroz orodnjene forme nasilja. Ropstvo je bilo prožeto i orodnjenom dimenzijom potčinjavanja: od silovanja crnih žena, preko prinuda na rađanje nove ropske snage do linčovanja crnih muškaraca čak ako su samo pogledali bijelu ženu ili joj nešto dobacili. Rod, kolonija i imperija su u suštinskoj vezi, a ta istorija i današnjica je krvava, unižavajuća, genetički-inženjerska, brutalna.

Na čemu je utemeljena perspektiva bijelog liberalnog feminizma koja podržava izraelski genocid nad narodom Palestine?

Na izolaciji kategorije roda i na politikama i ideologijama koje zapravo podržavaju postojeći poredak. Pretpostavlja se da postoji nekakva homogena skupina zvana „žene”, kao i tobožnja solidarnost svih žena u ime nekog apstraktnog „sestrinstva”.

Naravno, takva feministička redukcija – koja se razvija u ime zajednice žena – protivrečna je, jer se isti feminizmi ne uprežu, u ovom slučaju, u spasavanje palestinskih žena. Redukcija pokazuje kako je feminizam besmislen ako se zasniva samo na kategoriji roda, te da se uvijek pretpostavlja više toga (čak i kada se to ne objašnjava) i da se u feminizmu uvijek zauzimaju neke političko-ideološke strane.

Nema neutralnih feminizama. Bjelački liberalni feminizam koji u ime zalaganja za (određene) žene podupire rat u Palestini ili rat u Avganistanu ili slično, imperijalni je feminizam. Ako se u ime panike zbog silovanja izraelskih žena podupire rat koji istrebljuje i briše s lica zemlje čitav jedan narod koji tu živi odavno, onda apstraktna priča o ženi pokazuje svoje pravo

lice – radi se o bijeloj zapadnjačkoj ženi, o figuri srednjeklasne žene, ne o bilo kojim ženama, niti o drugim orodnjenim tijelima.

Kako nam marksistička teorija može pomoći u razumijevanju sukoba Izraela i Palestine?

Smešta ovaj sukob u čvor iz kojeg se ne može izmestiti ako se ima u vidu društveni totalitet: u okvir imperijalizma i kolonijalizma. To znači da pre svega treba govoriti o kapitalizmu! Sukob Palestine i Izraela dakako nije otpočeo 7. oktobra prošle godine, on traje dugo – barem otoliko kako su kolonizatori okupirali naseljenu zemlju, proterali veliki dio palestinskog stanovništva, ogradili ga u najveći ljudski logor na svijetu uskraćujući im temeljne uslove života, ubili i nastavili da ubijaju starosedeoce... Sukob je isprepleten ne samo sa kulturno-identitetskim silnicama, već materijalnim snagama savremenih oblika imperijalizma i subimperijalizma te odnosa proizvodnje kojima se oblikuje podela svijeta na centar, periferiju i poluperiferiju. To što je ovaj rat strahovito skup, što je jedna od najmilitarizovanijih država na svijetu decenijama unazad gradila mrežu bezbednosti i brutalnu vojnu silu, što se ova mreža gradi kroz profitabilne međudržavne transakcije, tiče se i finansija, tiče se i ekonomije, a ne samo stavova ljudi.

Iz marksističkih analiza i istorijskih optika, jasno je i da se sukob neće prekinuti pozivajući se na humanističke sentimente moćnika, niti apelima upućenim instancama poput Evropske Unije koja je entitet zgrušanog zapadnjačkog imperijalizma. Iz marksističkih optika zapravo sukobu se ne pristupa psihologistički niti individualistički (kao da je to samo stvar odluka

nekih individua), ne interpretiraju se čudi, afekti, raspoloženja, zagrljaji, geste, pozivi telefonom, sastanci i grimase koje političari prave na njima, već se propituju, analiziraju i objašnjavaju strukture. I to pre svega kroz kritiku politike ekonomije.

Ovo ima veze i s metodologijom. Marksistička teorija jedna je od rijetkih teorija koja objašnjava društvo i svijet. Ona se ne temelji na nekakvim funkcionalističkim metodologijama koje obično polaze od statičnih i homogenih kategorija – „žene”, „muškarci”, „Jevreji”, „Arabi”, „Zapad”, „Istok” - opisujući njihove funkcije i uloge u sistemu. Opisne kategorije su prazne ljuške u koje se upisuje bilo šta. Dok marksistički pristupi kategorije promišljaju kao dinamičke i strukturno povezane jedne s drugima, pa se analiziraju procesi, međuodnosi i odnosi sa sistemom proizvodnje. U ozbiljnim analizama koje objašnjavaju (a ne opisuju) mora se moći pokazati kako su pojavni oblici zapravo društveni odnosi. Stoga se i konkretni fenomeni mogu objasniti samo ako se pokaže njihova isprepletenost s drugim konkretnim fenomenima koji su bitni elementi društvene cjeline – kapitalizma.

Razumeti sukob između kolonijalnog i koloniziranog entiteta, između okupatorske i okupirane države kao što je slučaj s Izraelom i Palestinom zahtijeva šire razumijevanje kapitalističkih odnosa, uloge država, nacije i religija u kapitalizmu, isprepletenosti eksploatacije s etničkim i državnim entitetima, uvezanosti klasne eksploatacije i opresiranja na temelju identitetskih razlika, uloga rada u kolonizaciji, objašnjenja šta je kolonijalnost danas, šta su savremeni imperijalizam i rasizam... Marksizmi dakle ne samo da daju širu sliku, nego nešto objašnjavaju, ne zadržavaju se na pukim opisima, a po-

što bi objašnjenje valjda trebalo biti srž teorije, marksistički pristupi su prije svega teorijski.

Naravno, to ne znači da će nam teorija dati recepte za delovanje. Ne postoje recepti za revoluciju. Iz teorije učimo da razumijemo logiku svijeta, a iz istorije razumijevamo kako su se odmotavale neke prakse. Iz istorije se također nešto uči, ali ni istorija neće dati recepte za revoluciju. Konkretnija delovanja i politike su složeniji, ne zavise direktno od teorije (iako teorija može biti orijentir, ali prije svega je objašnjenje), ne zavise direktno ni od istorije, jer ipak imaju svoje specifičnosti. Ali i teorija i istorija su delić borbe jer bez razumijevanja borba je slepa. Bez konkretnog organizovanja i borbe, teorija je prazna.

Što je dekolonijalni feminizam?

Pošto se pojmovi prisvajaju i preoznačavaju, dekolonijalni feminizam bi mogao imati brojna značenja. I nažalost ima, a za to su krivi akademski, postmoderni, endžioovski (NGO-ovski, op.ur.) i ini feminizmi... Ali ako razgrnemo malo taj gustiš značenja „dekolonijalnosti”, mogli bismo se zalagati za materijalistički pristup, poput onog koji mu daje Fransoaz Veržes (Françoise Vergès). Za nju dekolonizacija nije projekt koji se odnosi samo na sferu svijesti, znanja i kulture, niti samo na juridičku sferu, već – kroz univerzalizirajuće impulse kapitalizma – na društveni totalitet. A to znači da kolonije nisu samo ružna ali završena prošlost, nisu bile usputni i nebitni fenomen kapitalizma, već nešto što ustrajava i što je mnogo žilavije jer se tiče i ekonomsko-političkih konstelacija. Odnosi se na oblike prisvajanja kopnenih i morskih površina, na tržišne prednosti i aktualne procese akumulacije, prava vla-

snishva, kontrolu nad proizvodnjom i nad finansijama, na trgovinske režime koje diktiraju bogate države nauštrb onih koje osiromašuju, na eksploataciju, nadeksploataciju i iscrpljivanje rasijaliziranih tijela, na kapital-rad i druge forme zavisnosti.

Dakle, ako se uobičajeno govori o isto-rijskom razdoblju kolonizacije kao nečemu što je prošlo, jer su eto države formalno-pravno dekolonizovane, ovde se insistira na kolonijalnosti kao procesu koji je postojan i mnogo ustrajniji. Kao odnos nejednakosti, kolonijalnost sukonstituira kapitalističke odnose.

Dekolonijalni feminizam stoga polazi od razumijevanja kolonije kao nečeg suštinskog za evropsku istoriju i kapitalizam, kao i za feminističke borbe. Ovaj feminizam se ne temelji samo na kategoriji roda, već i na kategorijama rase, kolonije, države, kapitala, a Veržes zato i ne govori o patrijarhatu, već o iskustvima opresija i eksploatacije koje proizvodi matrica država-heteropatrijarhat-kapital. Dekolonijalna feministička analiza je višedimenzionalna i transverzalna, što znači da promišlja strukturne veze između elemenata društvene cjeline.

Dekolonizacija se tiče i ekonomije i politike i ideja, odnosno kapitalističke celine, stoga se i dekolonijalni feminizam bavi totalitetom i teži transformaciji totaliteta. Odnosno, ovaj feminizam polazi od toga da su opresije na temelju roda čvrsto uvezane s drugim formama opresija u kapitalističkom totalitetu.

Jesu li dekolonijalni feminizam i anti-kapitalizam nužno povezani?

Iz vizure dekolonijalnog feminizma Veržes – da. Ali moguće je da se neki feminizmi (samo)imenuju dekolonijalnim, a da nemaju antikapitalističku perspektivu.

Slična je stvar, čini mi se, i sa intersekcionalnim feminizmima. Ni to nije homogena struja feminizma. Neki intersekcionalni pristupi su zbilja bili važni za uvide koji su nedostajali „klasičnim” (liberalnim radikalnim, pa i socijalističkim) feminizmima i dosta su progresivni. Recimo, intersekcionalni feminizam i politika identiteta Combahee River Collective, kao i feminizam Anđele Dejvis (Angela Davis). Ali ima i intersekcionalnih feminizama koji su naravno procvetali u akademiji, a koji nisu antikapitalistički. Zasnivaju se na isticanju prepleta različitih opresija, ali nemaju dostatno objašnjenje za sistem koji ih povezuje, a često i klasu (pogrešno) razumevaju identitetski.

Postoje marksističke kritike i onoga što se uobičajeno zove postkolonijalnom teorijom (recimo kritika iz vizure Viveka Čibera), a slično bi se moglo primeniti na sve te pristupe koji su diskurzivni, bave se pre svega jezikom, predstavama, kulturom i sl. Slična kritika bi mogla da se odnosi i na one teorije koje pojam „dekolonijalno” koriste više u postmodernističkom ključu.

Pojednostavljeno, razlike između ovih pojmova razumem ovako. Kolonijalno se odnosi na strukturu koja je bitna za kapitalizam, postkolonijalno pretpostavlja da su kolonije nešto dovršeno, nešto što dolazi „nakon” i postkolonijalna teorija se usredsređuje na jezik i tekst, a ne na političko-ekonomske procese, dok dekolonijalno upućuje na to da kolonijalnost i dalje postoji, da je proces dekolonizacije nedovršen te da on mora biti radikalniji (apsolutni nered, kaže Fanon) i temeljniji, dakle antikapitalistički. Upotrebljava se i pojam neokolonijalno kojim se ukazuje na to da su politike modernizacije bivših kolonija stvorile nove oblike kolonijaliz-

ma i zavisnosti od država-matica.

Čime je motiviran i kako se provodi proces rasijalizacije? Kako on specifično pogađa žene? Što nam takva perspektiva govori o poziciji arapkinja i muslimanki koje se u liberalnim zapadnim narativima često prikazuju kao žrtve “patrijarhalnog istočnog svijeta”?

Kapitalizam nije indiferentan spram procesa rasijalizacije, baš kao ni orodnjavanja. Stoga je rasa također jedna od kategorija iza čijeg se pojavnog oblika pokazuju društveni odnosi koji su bitni za kapitalizam. Važno je podsećati da rasizam nije samo stvar uverenja, stavova i predrasuda, iako jeste i to, već se radi o strukturama.

Rasijalizacija se poima kao proizvodnja i reprodukcija odnosa nejednakosti koji prožimaju sve socioekonomske slojeve poretka, pa je i „rasijalno” baš kao i „kolonijalno” i „orodnjeno” jedna od oznaka za opresiranja na temelju razlika koje od početka postoje u kapitalizmu. Opreširanja na temelju rase su institucionalna, ona su ekonomska, ona su politička, a ne samo kulturna. Iako, postoji i kulturni rasizam. Ne smemo zaboraviti da je stvar mnogo zapetljanija, da nije samo riječ o tome da neko primerice mrzi Rome i Romkinje, nego i toga da će ih kapitalista zaposliti kao jeftiniju radnu snagu, upravo zato što nemaju nikakva prava, dokumente, krov nad glavom i slično, pa je još lakše izvlačiti višak vrijednosti. Taj kapitalist ili ta kapitalistkinja mogu čak biti romskog identiteta ili neko ko je tolerantan na i ne gaji nikakvu netrpeljivost prema pripadnicima romskih zajednica.

I škole i bolnice i zatvori i tržište rada, sve je protkano rasizmom i svim mogu-

ćim dimenzijama potčinjavanja na temelju rasijaliziranja. To je toliko duboko da se često govori o rasijalnom kapitalizmu, jer neki drugi kapitalizam – u kojem rasizam i rasijalizacija ne bi imali toliku važnost – ne poznajemo.

Što se tiče rasijaliziranih žena, one će biti dodatno opresirane i na temelju tog identiteta, ali opet valja imati u vidu i klasu, tako da će najopresiranije biti siromašne rasijalizirane žene, rasijalizirane radnice, migrantkinje, one bez papira, još ako su uz to i trans žene itsl., onda će to dodatno pridonositi supereksploataciji i najgorim vrstama izrabljivanja. Sve ovo promišljamo ne zato da bismo identitete mislili kao nekakve čvrste pozicije između kojih se maltene događa takmičenje ko je veća žrtva, već radi toga da se bolje razumije na koje sve konkretne načine će kapital koristiti naša iskustva i razlike radi što većeg izvlačenja viška vrijednosti ili, indirektno, radi bezbrojnih načina potčinjavanja, normiranja i discipliniranja koja mu pogoduju ili već nekako idu na ruku.

Spasavanje žena iz „patrijarhalnog istočnog svijeta” također je dio procesa rasijalizacije, orijentalizacije i paternalističkih postupaka. Taj narativ o spasavanju, ta misionarska agenda počiva i na pretpostavci da postoji neki deo sveta koji je napredan i prosvetljen i neki deo sveta koji je zaostao, pa ga tobože treba izvući iz ralja zaostalosti i prosvetliti. I onda tu neki feminizmi vide svoju ulogu, dok priču o opresiji svode na rod, a sve ostalo stavljaju u zgrade.

Feminizme koji se zasnivaju na toj osnovi zgodno je nazvati rodno-ravnopravnim feminizmima; rodna diskriminacija je kičma nepravde protiv koje se bore, a rodna ravnopravnost najvažniji cilj. Iz te reduktivne i apstraktne optike sve su žene

u istom kotlu i sve su žrtve muškaraca. Ali pošto su se u nekim delovima sveta žene, jelte, uspele izboriti za svoja prava – gle čuda, to su baš zemlje centra i baš bijele srednjeklasne žene – onda se one osjećaju pozvano da pomognu svojim manje sretnim „sestrama” koje žive u nekim mračnim patrijarhalnim kulturama, da se oslobode tog jarma i čim prije uskoče u vlak kapitalizma, i sve će tobože biti u redu.

Po njima, glavno je da nestane patrijarhat (inače, vrlo problematičan koncept), a da ostane kapitalizam s nekim boljim licem. One su svoju ravnopravnost ostvarile u neoliberalizmu, znači moguće je... Ta pretpostavka promašuje svakom smislu: negira da su patrijarhalnim odnosima protkana i društva centra, negira da uopšte postoje globalni odnosi centra i periferije, negira kolonijalnost, negira da nemaju sve žene pristup obrazovanju i boljim poslovima, negira da (pravna) ravnopravnost, jednakost i sloboda nisu isto, negira klasu, često se duboko urezuje u islamofobne, romofobne, transfobne, negrofobne, arabofobne, ksenofobne i slične ideologije i politike.

Brojne su kritike ovakvih spasavalačkih narativa. Veržes ih uvrštava u problematične feminizme koje imenuje civilizatorskim. U ime misije „civilizovanja” onih koji nisu (dovoljno) civilizovani, podupiru se brojni drugi oblici nejednakosti i eksploatacije, a koji se ne tiču kategorije roda i još se više rasplamsavaju rasizmi i paternalizmi.

Kako možemo dekolonizirati balkanske feminizme?

Nemam nikakav recept niti savjet, iako mi se čini da bi feministička ljevica u regionu svakako mogla malo više promišljati šta znači dekolonizacija i u našem kontek-

stu te kakvi su odnosi naših poluperifernih država s drugim državama u imperijalnoj karti svijeta. Rekla sam već da ne mislim da postoje recepti za revoluciju, niti iz teorije, niti iz istorije. Iako se puno toga i iz teorije i iz istorije može naučiti, ali naravno ne u smislu da iz teorije i istorije „cure” gotove formule za delovanje i instant rešenja. Praksa je uvek složenija i ipak ćemo morati zasukat rukave, ozbiljnije učiti i ozbiljnije se organizirati, te biti i kreativni s obzirom na specifični istorijski kontekst. Dakle nemam recepte i nemam savjete, ali mogu imaginirati i nadati se da će se nešto preklapati s imaginacijama drugih.

Neke od mojih imaginacija za kvir-marksističku feminističku anti imperijalnu ljevicu su sljedeće:

Pre svega, svaki emancipatorski feminizam mora biti antihkarceralan! Ko ne razumije ulogu policije i zatvora u kapitalističkim društvima, pa se zalaže za više kazni, više zatvora, „bolju” policiju – ne zalaže se za antikapitalističke borbe. Kada učimo nešto iz istorije i teorije, to nisu instant recepti koje ćemo lako primeniti, to samo znači da ne izmišljamo toplu vodu i da bismo na temelju već postojećih propitivanja policije i čitavog kaznenog sistema, te ideja za aboliciju policije i izgradnju drugačijih oblika pravde (koji nisu retributivni, već restorativni, transformativni ili neki drugi) također mogli nešto naučiti i onda razvijati spram našeg konkretnog konteksta.

Drugo, feminizmi bi se mogli manje usmeravati na psihologiju (iako je i to važan deo, ali deo borbe) a više na politiku, odnosno manje stvar činiti ličnom, a više političkom. Umjesto feminizma koji je centriran na imidžu, na reprezentaciji moćnih, hrabrih i jakih žena, te na druš-

tvenim mrežama i skupljanju lajkova, treba nam feminizam koji je masovan i koji masovno integrira sve potlačene ljude u borbi za bolji svijet. Dakle mislim da bismo trebali propitati i krilaticu lično je političko, u smislu da se to ne banalizuje i da se time nekako ne bježi od politike.

Treće, imaginiram o feminizmu koji bi istinski bio kolektivno znanje – dakle ne znanje koje služi samopromociji, skupljanju bodova za akademiju ili lajkova za mreže, biznisu, endžioovskim i drugim karijerama, bezočnom nadmetanju, trvenju, nadgornjavanju, nadjebavanju ko je u pravu, a ko nije. Za kolektivno znanje se treba otvoriti, biti radoznao, ponekad i zaboraviti na sebe i posvetiti se samoj stvari (koju učimo ili za koju se borimo).

Nadalje, feminizam koji je zbilja radikalan je radikalan u politici, na ulicama (ne samo u urbanim centrima nego svuda), na radnim mjestima, u štrajkovima, u direktnim akcijama, u posvećenom organiziranju, u borbama za javne prostore, u kolektivima koji vode borbe i proizvode znanje, tamo gde učimo da budemo anonimni i obični ljudi. A feminizam koji misli da je radikalan tako što brendira „radikalne“ figure (na mrežama, u medijima, u kulturi...) nema nikakvu radikalnost. Samo je dio postojeće mašinerije koja čak i od aktivizma pravi reklamu i samopromociju.

Sljedeće, feminizam bi mogao da odbaci i jalovi antiintelektualizam. Kada se sva teorija predstavlja kao nešto teško i nepriступačno, a ustvari se legitimira naša lenjost da napregnemo teorijske mišiće, ne dobijamo ništa. Istina je da postoje znanja koja su zbilja beskorisna za naše borbe, ona su zatvorena u akademije i ostale kule od slonovače. Ali istina je i da imamo teorije koje su veoma bitne za razumijeva-

nje društvenih odnosa, i da su (iako nikad direktno) te teorije povezane s praksom.

Dakle malo više otvorenosti, radoznalosti i poverenja u sposobnosti da učimo zajedno bila bi radikalnija feministička gesta. Na tom tragu beskorisno je zahtevati od drugih da nam nekako isporuče „instant“ objašnjenja, da nam nekako sažvaču teoriju jer se mi nismo ni potrudili da je razumemo. Teoriju je moguće popularizovati, ali ne moramo je banalizovati. Upravo zato što verujemo u zajedničku pamet, u sposobnost svih da (na različite načine) uče i da ta znanja i iskustva utkaju u kolektivnu tkaninu znanja i borbe.

Naposljetku, feminizam koji nije odlučno antikapitalistički, neće biti feminizam za sve potčinjene, eksploatirane, prezrene i porobljene. Stoga imaginiram o feminizmu koji gradi pokret, koliko god sporo to išlo, koji će biti u mogućnosti da sruši postojeći poredak i izgradi novi, daleko bolji za ne-ljudska i ljudska bića, za ostvarenje ljudskih potreba.